

Формування та розвиток у студентів здатності до самостійного життєвого вибору

Е.Ю. Алієва*

кафедра психології, Інститут філософської освіти, НПУ імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: elina.82@bk.ru

Paper received 29.07.15; Accepted for publication 14.08.15.

Анотація. У статті розглядається проблема здатності студентів до самостійного життєвого вибору і шляхи її успішного формування. Аналізуються соціальні та психологічні чинники формування самостійної поведінки молоді, вивчаються структурні компоненти здатності до самостійного життєвого вибору. Описуються результати констатувального та формувально-експериментів з даної проблеми, пропонується змістовне наповнення системи оптимізації здатності студентів до самостійного життєвого вибору та доводиться її ефективність.

Ключові слова: здатність у студентів до самостійного життєвого вибору, структурні компоненти здатності до самостійного життєвого вибору, соціальні та психологічні чинники формування самостійної поведінки, система оптимізації здатності студентів до самостійного життєвого вибору

В умовах розбудови якісно нового суспільства наша держава потребує громадян, здатних до незалежної, впевненої поведінки, спроможних приймати самостійні рішення та брати на себе відповідальність за них. З цих позицій проблема формування та розвитку у студентів здатності до самостійного життєвого вибору набуває суттєвої актуальності.

Розробкою проблеми особистісного вибору в психології займалися такі зарубіжні психологи, як А. Адлер, А. Бандура, Ш. Бюлер, Р. Мей, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фром, К.Г. Юнг, І. Ялом, та вітчизняні – К.О. Абульханова-Славська, А. Блатнер, Ф.С. Василюк, П.П. Горностай, І.В. Лебидинська, О.О. Любченко, В.А. Ромеєць, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та інші [3]. Проблема самостійності в психології представлена такими радянськими та вітчизняними психологами, як І.С. Кон, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, Г.О. Люблінська, Г.С. Пригін, С.Л. Рубінштейн, В.І. Селиванов, Е.В. Суботський, Д.А. Цирінг, Ю.В. Яковлєва, Ю.В. Янотовська та інші [2], [4], [5]. Проблема самостійності вивчалася дотично у напрямках аналізу її вікових аспектів (Л.А. Венгер, З.В. Гурина, І.С. Кон, В.С. Мухіна), зокрема у студентському віці, де вона повинна виступати однією з важливих характеристик сформованої дорослої особистості, визначення поняття здатності до самостійного життєвого вибору (М. Папуш, Т.М. Титаренко), її складових (Д.А. Цирінг) та чинників формування (Н.А. Васильєва, М.Г. Стельмахович, Т.М. Титаренко).

Отже, в психологічній науці проблема вивчення здатності до самостійного життєвого вибору представлена у вигляді дослідження сутності здійснення життєвого вибору, його психологічних особливостей, структурних компонентів тощо та майже не розкриває можливості її формування впродовж життя особистості, зокрема у студентському віці.

Метою нашої статті є вивчення теоретичних підходів до вищевказаної проблеми, доведення впливу психологічних чинників на формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору, розробка та апробація системи оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці через корекцію її психологічних чинників.

На нашу думку, здатність особистості до самостійного життєвого вибору можливо формувати через сукупність соціальних та психологічних чинників, що впливають на її вчасне виникнення та інтенсивний розвиток.

Спираючись на аналіз психологічної літератури з проблеми життєвого вибору (Н.А. Васильєва, М. Папуш, Т.М. Титаренко та інші) нами був зроблений узагальнений висновок про те, що здатність до життєвого вибору обумовлюється такими психологічними чинниками, як: розвинене творче мислення; високий рівень розвитку рефлексії; незалежність; зрілість; адаптованість; здатність до ризику; цілеспрямованість; організованість; високий рівень розвитку вольової активності. І.С. Кон розглядає індивідуально-психологічні передумови самостійності як досить стійкі, але це не означає, що вони не змінні. Різноманітні дані психологічних досліджень, які свідчать про велике значення раннього дитинства в становленні особистості, призвели до розповсюдження фаталістичних поглядів, ніби перші роки життя раз і назавжди визначають майбутні властивості дорослої людини. Насправді, за І.С. Коном, „в дитинстві закладаються тільки передумови й можливості майбутнього розвитку, а як саме й наскільки вони реалізуються – це залежить від подальшого життєвого досвіду” [2]. Хоча, як вважає дослідник, життєвий досвід дійсно сприяє розвитку самостійності, але вектор цієї самостійності тісно пов'язаний з уроками тієї школи, у якій він набутий, „ причому школи не тільки загальнокультурних традицій, але й індивідуального, побутового досвіду”. На думку З.В. Гуриної [1], самостійність у дитині запрограмована і в певному віці вона проявляється сама собою. Безсумнівно, самостійність слід заохочувати, більше того – до неї треба готувати. Це означає, що слід розвивати навички та вміння дитини, які можуть забезпечити успіхи перших самостійних кроків: навички руху (в ранньому дитинстві), навички мовлення (у дошкільному віці), навички взаємодії з оточуючим середовищем (у молодшому шкільному віці) тощо. Перші прояви самостійності слід стимулювати, тому що в ранньому віці ще недостатньо розвинена самооцінка дитини (її в основному замінюють оцінки батьків та інших дорослих). Самооцінка починає свій розвиток з самокритичності, тобто з сумніву в правильності своїх дій, та є необхідною складовою самостійності, дозволяє управляти своїми вчинками і вчасно їх коригувати. Самостійність також передбачає готовність до подолання труднощів, почуття відповідальності, прагнення до самоствердження, адекватний рівень домагань, впевненість у своїх силах, яка є серйозним стимулом для розвитку внутрішніх сил та умінь діяльності, ініціативну активність, незалежність

від дорослого, оптимістичне ставлення до труднощів. Всі ці складові самостійності, виступаючи в більшості випадків психологічними чинниками її формування, обов'язково піддаються постійному впливові та управлінню з боку дорослих, зовнішнього середовища, найближчого мікросоціуму, тобто соціально обумовленості. Це підтверджує З.В. Гурина, вивчаючи самостійність у ранньому дитинстві та роблячи акцент на тому, що її формування залежить від змістових особливостей предметної діяльності, спілкування і вимог дорослих в умовах виховного середовища, а процес її організації передбачає врахування індивідуальних особливостей дитини, ініціативності, автономності, узгодженості з об'єктивною складністю розв'язуваного дитиною життєвого завдання та його суб'єктивним сприйняттям. Окрім цього, дослідниця в результаті свого експерименту виділяє психологічні та педагогічні умови, що дозволяють підвищити ефективність виховних впливів на дітей раннього віку з метою оптимізації їх самостійної поведінки: вправлення дитини в елементарному самоконтролі та саморегуляції, розвиток рефлексивних рис особистості, задоволення потреби у самостійній діяльності; розширення ступенів свободи дитини; оптимістичний погляд на можливості представників різних віково-статевих груп діяти самостійно; позитивна емоційна підтримка, схвалення дорослим самостійних намагань; регуляція ним міри й форми своєї допомоги дитині; визнання її успішних досягнень і підтримка її в разі неуспіху.

Окреме і найголовніше, на нашу думку, місце серед соціальних чинників формування самостійності дитини займає виховний потенціал сім'ї, тобто комплекс умов і засобів, які визначають педагогічні можливості сім'ї. Цей комплекс включає матеріальні і побутові умови, структуру сім'ї, характер та стиль спілкування між її членами, рівень педагогічної та загальної культури батьків, особливості процесу сімейного виховання. В той же час, зміни, які відбулися у суспільстві, несуть негативну тенденцію взаємодії дорослих і дітей в сім'ї, стає помітним брак їх спілкування. Причиною цього батьки називають прискорений ритм життя, справи, професійну та господарську роботу і, як результат цього, – відсутність вільного часу. Таким чином, у більшості сімей першочергове значення приділяється матері-

альному забезпеченню дітей, а виховання особистості, формування її духовності відходить на другий план. На перший погляд, такий стан речей сприяє формуванню самостійності дитини, бо їй приходится без допомоги батьків приймати рішення, шукати шляхи досягнення власних цілей, брати на себе відповідальність, але до самостійності дитину необхідно поступово готувати, сприяти розвитку кожного її структурного компоненту, що неможливо зробити за умов відсутності постійного контакту батьків зі своєю дитиною. Але при достатній присутності батьків в житті дитини, адекватному ставленні до неї, наданні їй власного прикладу самостійності та сприянні її свободи, в дитини поступово закладається самоорганізуюча основа, яка виражається в активності, гармонізації взаємин з оточуючими, продуктивному самостверженні та самореалізації, пошуковій активності особистості, усвідомленні нею своєї поведінки та соціального життя тощо.

Слід зазначити, що серед соціальних чинників, які активно впливають на формування самостійності дитини, можна виокремити не тільки вплив сім'ї, а й вплив навчально-виховних закладів, зокрема, безпосереднього спілкування педагогічного колективу з дітьми, соціальних та економічних чинників суспільства тощо, які вимагають від громадян спроможності бачити власні перспективи та шляхи їх досягнення. Таким чином, орієнтація батьків у сім'ї та інших соціальних інститутів (навчально-виховних закладів) на підтримку самостійності, автономності дітей сприяє швидкому та продуктивному формуванню здатності до самостійного життєвого вибору.

Отже, спираючись на структуру самостійності, запропоновану Д.А. Цирінг [5], і аналіз досліджень проблеми чинників самостійності та здійснення життєвого вибору, нами була розроблена структура здатності до самостійного життєвого вибору, яка складається з 4 компонентів, зокрема, когнітивного, мотиваційно-вольового, емоційного та поведінкового, кожний з яких характеризується певними проявами (див. табл. 1). Слід зазначити, що багато структурних компонентів здійснення життєвого вибору та самостійності співпадають, що свідчить про доцільність виокремлення такого психологічного феномену як здатність до самостійного життєвого вибору.

Таблиця 1. Структурні компоненти здатності до самостійного життєвого вибору

Структурні компоненти	Особистісні прояви
Когнітивний	Креативність, високий рівень розвитку рефлексії
Мотиваційно-вольовий	Інтернальний локус контролю, переважання мотивації досягнень над мотивацією уникнення невдач, наявність розвиненої ціннісної сфери, високий рівень саморегуляції (ініціативність, рішучість, сміливість, організованість, наполегливість, витримка, цілеспрямованість, відповідальність)
Емоційний	Емоційна стійкість, висока самооцінка, низькі показники тривожності та фрустрованості
Поведінковий	Активність, спонтанність, легкість у спілкуванні, незалежність, здатність до ризику, самоактуалізованість

Як видно з таблиці 1, здатність до самостійного життєвого вибору характеризується, на нашу думку:

- когнітивними проявами особистості, тобто високими показниками креативності для можливості знаходити різні варіанти вирішення складних ситуацій, рефлексією для ретельного аналізу інформації та власних виборів;
- мотиваційно-вольовими проявами (інтернальним локусом контролю для відчуття сили та влади над зовнішніми обставинами, переважанням мотивації до-

- сягнень над мотивацією уникнення невдач для подолання конформності та максимального вираження власного Я, наявністю стійких ціннісних орієнтацій для впевненої позиції щодо різних життєвих ситуацій та високим рівнем саморегуляції для прояву таких характерних рис, як ініціативність, рішучість, сміливість, організованість, наполегливість, витримка, цілеспрямованість, відповідальність тощо);
- емоційними проявами (емоційною стійкістю для раціонального прийняття рішення, високою самооцін-

кою для віри у власні сили, низькими показниками тривожності та фрустрованості для зменшення хвилювання при здійсненні вибору та ефективного подолання стресових ситуацій);

– поведінковими проявами, як наслідком впливу вище вказаних характеристик особистості (активністю та незалежністю для спроможності обирати власний шлях, спонтанністю для вільного вибору, швидкого реагування на складні ситуації та пристосування до них, легкістю у спілкуванні для адекватного самовираження, здатністю до ризику для відсутності хвилювання щодо застосування неординарних способів вирішення ситуації, самоактуалізованістю для максимальної реалізації власної особистості).

Виходячи з вищесказаного, ми маємо можливість запропонувати власне визначення поняття «здатність до життєвого вибору». Здатність до самостійного життєвого вибору – це інтегрована властивість особистості, яка має багатокомпонентну структуру та характеризується поєднанням специфічних когнітивних, мотиваційно-вольових, емоційних, поведінкових проявів особистості, спрямованих на активне перетворення дійсності та управління особистою життєдіяльністю на основі власних ціннісних орієнтацій. На наш погляд, вищевказані особистісні прояви можуть виступати психологічними чинниками формування здатності до самостійного життєвого вибору (когнітивними, мотиваційно-вольовими, емоційними, поведінковими), що було доведено нами у констатувальному експерименті, який проводився зі 165 досліджуваними віком від 17 до 31 року, студентами з 1 по 5 курс Інституту природничо-географічної освіти та екології, Інституту розвитку дитини, Інституту педагогіки і психології. Для інтерпретації результатів дослідження використовувався коефіцієнт кореляції Кендала, а обчислення реалізовано за допомогою спеціалізованої мови програмування для статистичних розрахунків «R» (версія 3.1). Одним з завдань нашого констатувального експерименту було вивчення рівня сформованості здатності студентів до самостійного життєвого вибору за допомогою методики „Вияву стилю саморегуляції діяльності” Г.С. Пригіна. Отримані результати проведеного дослідження представлені на рис. 1. Середній бал сформованості здатності студентів до самостійного життєвого вибору за вибіркою складає 50,5 Т-балів, що вказує на те, що більшість досліджуваних мають середній (40%) рівень даного показника, на низький рівень приходить 27% досліджуваних, на високий – 33%. Частка студентів з низьким рівнем здатності до самостійного життєвого вибору хоча й є порівняно меншою за частки середнього та високого рівня, але, на нашу думку, є досить високою з огляду на важливість цієї здатності для розвитку особистості в межах досліджуваного віку. Такий стан речей пов’язаний, на нашу думку, з тим, що студенти досить часто у цьому віці спираються на авторитет своїх батьків та значущих особистостей, залежать від них матеріально та морально, незацікавлені бути незалежними у зв’язку з небажанням брати на себе зайву відповідальність, є конформними та безпорадними перед важкими та, навіть, і простими життєвими труднощами.

Отже, показники рівня розвитку даного феномену у студентському віці доводять те, що пошук шляхів вирішення даної наукової проблеми є актуальним на сьогоднішній день.

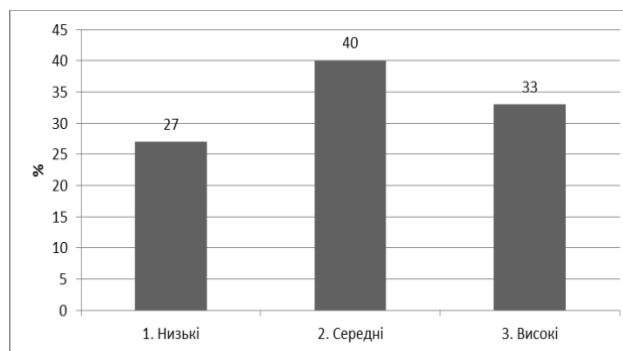

Рис. 1. Розподіл сформованості здатності студентів до самостійного життєвого вибору за рівнями (у %)

Такий стан речей дав підстави розробити та апробувати авторську систему оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці шляхом корекції її психологічних чинників. Дана система складалася з впровадження активного соціально-психологічного навчання «Формування та розвиток здатності до самостійного життєвого вибору» та індивідуальної роботи зі студентами (психологічних рекомендацій), які сприяли як підвищенню самостійності студентів, так і їх особистісному зростанню в цілому. Специфіка розробленого нами тренінгу «Формування та розвиток здатності до самостійного життєвого вибору» полягала в тому, що він створювався саме для студентів з низьким та середнім рівнями розвитку здатності до самостійного життєвого вибору, зумовлених впливом сукупності психологічних чинників (когнітивних, мотиваційно-вольових, емоційних, поведінкових), та складався з 12 щотижневих занять по 2-2,5 години (24 години). Кожне заняття містило в собі авторські або запозичені з інших джерел вправи та застосування таких основних тренінгових методів, як групова дискусія, рольові ігри, методи розвитку соціальної перцепції й медитативні техніки, спрямовані на подолання або зменшення негативного впливу певного психологічного чинника. Кожне заняття було присвячене зменшенню одного або декількох проявів психологічних чинників формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

Індивідуальна робота, зокрема, надання психологічних рекомендацій, реалізовувалася залежно від типу здатності до самостійного життєвого вибору з метою охоплення і глибокого відпрацювання психологічної проблематики, яка призвела до низького та середнього рівнів розвитку у студентів здатності до самостійного життєвого вибору.

Отже, доведення ефективності авторської системи оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці шляхом корекції її психологічних чинників відбувалося за допомогою формувального експерименту впродовж 2014-2015 років на базі Інституту природничо-географічної освіти та екології, Інституту розвитку дитини, Інституту педагогіки і психології. Для експерименту були сформовані контрольна та експериментальна групи загальною кількістю 60 досліджуваних від 17 до 31 року (30 осіб – експериментальна, 30 осіб – контрольна групи). В експериментальну групу студенти відбиралися за принципом добровільної згоди, а кінцевий відбір досліджуваних проходив за принципом різноманіття представників різних типів здатності до самостійного життєвого вибору. На нашу думку, впровадження в практику авторської сис-

теми є більш продуктивним за умов наявності досліджуваних різних типів та рівнів розвитку здатності до самостійного життєвого вибору, бо більш ефективні студенти можуть поділитися своїм досвідом та стати взірцем для менш ефективних. Добір студентів у контрольну групу також був ретельним (їх характеристика статистично не відрізнялася від експериментальної групи), що дозволило нам реалізувати принцип однаковості первинних психологічних характеристик в обох групах. В основі формувального експерименту лежали теоретичні та практичні положення про активні методи навчання у психокорекції (Ю.І. Ємельянов, Б.Б. Іваненко, М.М. Забродський, Л.А. Петровська, Л.Г. Терлецька, Н.Ю. Хрящева, Т.С. Яценко), можливість формування певних рис характеру та якостей особистості за короткий проміжок часу методами активного соціально-психологічного навчання (Н.Р. Бітянова, Л.І. Вассерман, М.М. Володін, А. Маслоу, Ф. Перлз, Б. Рідлер, В.А. Роменець, І.В. Шевцова, Е. Шостром).

З метою визначення ефективності системи оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці через корекцію її психологічних чинників

нами були проведені перший та другий контрольний зрізи в експериментальній групі, де впродовж 3 місяців впроваджувалася розроблена нами система, та контрольній групі, в якій жодних заходів не проводилося. За результатами контрольного зрізу, у студентів експериментальної групи відбулося значне підвищення рівня сформованості здатності до самостійного життєвого вибору (досліджуваних з низькими показниками з 43% зменшилося до 8%, із середніми з 52% – до 37%, а з високими показниками з 5% підвищилися до 55%), тоді як в контрольній групі зміни були незначущими.

Отже, розроблену нами систему оптимізації здатності до самостійного життєвого вибору у студентському віці можна вважати ефективною, а припущення нашого дослідження про те, що здатність студентів до самостійного життєвого вибору зумовлюється сукупністю психологічних чинників (когнітивних, мотиваційно-вольових, емоційних, поведінкових), оптимізація яких активними соціально-психологічними методами навчання сприятиме як підвищенню самостійності студентів, так і їх особистісному зростанню в цілому, доведеним.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Гуріна З.В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / З.В. Гуріна. – К., 2008. – 21 с.
- [2] Кон І.С. Психологія самостійності / І.С. Кон // Педагогіка здоров'я. – М. : „Педагогіка-Пресс”, 1992. – С. 268-273.
- [3] Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т.М. Титаренко. – К. : Міленіум, 2005. – 336 с.
- [4] Пригін Г.С. Влияние особенностей саморегуляции деятельности на профессиональное самоопределение старшеклассников / Г.С. Пригін, В.И. Степанский, В.П. Фарютин // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 45-51.
- [5] Циринг Д.А. Самостоятельность и беспомощность у студентов высших учебных заведений / Д.А. Циринг // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 6. – С. 48-50.

REFERENCES

- [1] Gurina, Z.V. Psycho-pedagogical conditions of formation of independence in toddlers: Abstract dis. cand. Psychol. Sc., specials. 19.00.07 "Educational and Developmental Psychology" / Z.V. Gurina. – K., 2008. – 21 p.
- [2] Kon, I.S. Psychology of independence / Kon I.S. // Pedagogy of health. – M. : „Pedagogika-Press”, 1992. – P. 268-273.
- [3] The personal choice: the psychology of despair and hope / ed. T.M. Tytarenko. – K. : Milenium, 2005. – 336 p.
- [4] Prigin, G.S. The influence of self-activity on professional self-determination of senior pupils / G.S. Prigin, V.I. Stepanky, V.P. Faryutin // Voprosy Psychologii. – 1987. – # 4. – P. 45-51.
- [5] Ciring, D.A. The independence and helplessness among students of higher educational institutions / D.A. Ciring // Higher education today. – 2008. – № 6. – P. 48-50.

The formation and development of the students ability to self-life choices

E. Y. Aliyeva

Abstract: The problem of the ability of students to independent life choices and ways of its successful formation: examines the social and psychological factors of formation of independent behavior of young people, study the structural components of the capacity for independent life choices. Analyzes the results of ascertaining and forming experiments on this issue, the substance of proposed system optimization ability of students to independent life choices and have its effectiveness.

Keywords: the ability of students to independent life choices, structural components ability to self-life choices, social and psychological factors of formation of independent behavior, optimize system capacity of students for independent life choices